

An Analysis of the Challenges of Family Privacy and the Rights of its Members in Imami Jurisprudence

Ali Aghajani¹, Mohammad Ali Heydari*², Mohsen Fahim³

1. PhD Student, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran
<https://orcid.org/0009-0000-3477-0730>
2. Assistant Professor, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran
<https://orcid.org/0000-0003-3821-9684>
3. Assistant Professor, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran
<https://orcid.org/0000-0003-2371-608X>

Article Info

ABSTRACT

Article type:
Research Article

Article History:
Received:
February 7, 2024

Accepted:
June 22, 2024

Keywords:
Imami Jurisprudence,
Privacy, Family,
Challenges, Couples.

Introduction: Privacy is one of the most important topics in jurisprudence and national and international laws. This issue is highly significant within the family context in order to protect the information of family members and preserve their rights and personal privacy. Given the social changes, technological advancements, and their impact on laws and procedures, as well as the contradictions in some of the rules of Islamic jurisprudence, challenges in the area of family privacy can be identified, necessitating adaptation of jurisprudence to these changes. Therefore, this research aims to investigate and identify the most important challenges of Islamic jurisprudence in the realm of family privacy. **Methodology:** This research is conducted using a descriptive-analytical method. **Finding:** The examination of texts revealed six main challenges, including "male dominance over the family, parental authority of the father over children, housing and residency rights, childbearing and male dominance over it, the right to divorce and remarriage of the husband, and child custody and remarriage of the wife. **Conclusion:** A precise understanding of these challenges will eliminate many ambiguities and disputes related to family privacy among members and will provide necessary guidance for criticism and decision-making in the field of family privacy laws. Therefore, given the importance of this issue, it is recommended that experts, jurists, and researchers interested in Islamic jurisprudence and family privacy make efforts to improve legislation and provide appropriate advisory services based on the major challenges in this area.

Cite this article:

Aghajani, A.; Heydari, M. A.; Fahim, M. (2024). An Analysis of the Challenges of Family Privacy and the rights of its Members in Imami Jurisprudence. *Journal of Islamic-Iranian Family Studies*. 4(1), 1-18

Mohammad Ali Heydari

Address: Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran

Email: ma1.heidari@yahoo.com

Corresponding Author

Extended Abstract

Introduction: Privacy within the family encompasses a wide range of personal beliefs, emotions, behaviors, and characteristics that may not be readily apparent to outsiders. Furthermore, even if these aspects are visible, there is typically an understanding that they should not be publicly disclosed without consent. Respecting this privacy within the family dynamic is crucial for enhancing its overall functionality. Granting each individual the freedom to shape their own identity and personality allows for personal growth, development, and the ability to embrace the unique differences amongst family members. However, despite the emphasis placed on respecting privacy in Islamic jurisprudence, there are instances where religious rulings and guidelines concerning family relationships may inadvertently violate or infringe upon the privacy of family members. Consequently, this can give rise to various challenges regarding individual privacy. The objective of this article is to address whether the teachings of Islamic jurisprudence inherently restrict the privacy of family members and, if so, examine whether this restriction clashes with human freedoms. As a result, it aims to identify and analyze the obstacles that Islamic jurisprudence presents in terms of privacy.

Methodology: This article utilizes the document analysis method to gain a comprehensive understanding of the subject matter by systematically examining and interpreting relevant legal sources. The approach adopted in this study is descriptive and interpretive, aiming to provide an in-depth analysis of the topic.

Results: This research examines and identifies the most important jurisprudential challenges in the privacy of the family. The main challenges discovered are categorized into six topics: male dominance over the family, parental authority of the father over children, housing and residency rights, procreation and male domination over it, divorce rights and remarriage of husband, and child custody and remarriage of wife. These topics are generally categorized through the presentation of 10 comprehensive sub-themes.

Discussion: By studying extensive texts on the subject of privacy within the family, various and sometimes contradictory instructions and opinions have been extracted. In some cases, a woman's personal boundaries as a spouse and other members as children are disregarded or even completely restricted by the male head of the family, which in some cases is justified by religious jurisprudence and in other cases, a more flexible view is adopted. It is evident that our religious teachings emphasize self-esteem, respect for individuals, ethics, and respect for personal privacy, naturally conflicting with these limitations and human and ethical instructions. Therefore, it is perceived that jurisprudence faces challenges in these cases, meaning that a problem or question arises in people's minds where jurisprudence does not align with other principles.

Conclusion: This research provided the necessary guidance for criticism and decision-making in the area of family privacy in Islamic religious laws, facilitating a precise and comprehensive understanding of these challenges. Therefore, considering the importance

of this issue, it is recommended that experts, scholars, and researchers interested in the field of jurisprudence and family privacy refer to the results of this research to become familiar with related issues and strive for improvement in legislation in this area.

Limitations and Suggestions:

This research uses qualitative methodology and focuses on the analysis of texts and opinions. The lack of quantitative data may prevent the ability to generalize the results comprehensively and limit the ability to examine events and behavioral patterns more closely. However, Counselors and psychologists, as well as legal and religious advisers of the family, can analyze such challenges in their counseling sessions and try to resolve ambiguities and increase people's insight in this field.

Funding:

The current research is extracted from a specialized doctoral dissertation and was carried out without financial support.

Ethics approval and consent to participate:

Since this study employs a document analysis method and does not involve human subjects, ethics approval is not required.

Conflict interests:

According to the author, this article has no conflict of interest.

تحلیلی بر چالش‌های حریم خصوصی خانواده و حقوق اعضای آن در فقه امامیه

۱. دانشجوی دکترا، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران

<https://orcid.org/0009-0000-3477-0730>

۲. استادیار، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران

<https://orcid.org/0000-0003-3821-9684>

۳. استادیار، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران

<https://orcid.org/0000-0003-2371-608X>

اطلاعات مقاله چکیده

مقدمه: حریم خصوصی یکی از موضوعات بسیار مهم در فقه و قوانین ملی و بین‌المللی است. این موضوع در بستر خانواده به منظور حفاظت از اطلاعات اعضای خانواده و حفظ حقوق و حریم شخصی آنها، بسیار حائز اهمیت است. با توجه به تغییرات اجتماعی، تکامل فناوری و تأثیر آنان در قوانین و رویه‌ها، و همچنین تناقضات برخی دستورات فقه امامیه، می‌توان چالش‌هایی را در زمینه‌ی حریم خصوصی خانواده تشخیص داد؛ به طوری که فقه نیازمند تطبیق با این تغییرات است. از همین رو، این پژوهش به بررسی و شناسایی مهمترین چالش‌های فقه امامیه در حریم خصوصی خانواده پرداخته است. **روش:** پژوهش حاضر با روش توصیفی - تحلیلی انجام شده است. **یافته‌ها:** حاصل بررسی متون، پدید آمدن شش چالش اصلی شامل "ریاست مرد بر خانواده، ولایت پدر بر فرزند، مسکن و اختیار سکونت، فرزندآوری و حاکمیت مرد بر آن، حق طلاق و ازدواج مجدد زوج و حضانت فرزند و ازدواج مجدد زوجه" بود. **نتیجه‌گیری:** شناخت و فهم دقیق این چالش‌ها بسیاری از ابهامات و اختلافات مرتبط با حریم خصوصی خانواده را در بین اعضا مرتفع کرده و راهنمایی‌های لازم برای نقد و تصمیم‌گیری در زمینه حریم خصوصی خانواده در قوانین فقهی را فراهم خواهد کرد. بنابراین، با توجه به اهمیت این مسئله، توصیه می‌شود که متخصصان، فقها و پژوهشگران علاقه‌مند به حوزه‌ی فقه امامیه و حریم خصوصی خانواده با توجه به چالش‌های اصلی در این زمینه برای بهبود قانون‌گذاری و ارائه خدمات مشورتی متناسب تلاش نمایند.

نوع مقاله :

مقاله پژوهشی

تاریخچه مقاله :

تاریخ دریافت:
۱۸ بهمن ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش:

۲ تیر ۱۴۰۳

واژه‌های کلیدی :

فقه امامیه، حریم خصوصی، خانواده، چالش، زوجین

آقاجانی، علی، حیدری، محمد علی و فهیم، محسن. (۱۴۰۳). تحلیلی بر چالش‌های حریم خصوصی خانواده و حقوق اعضای

آن در فقه امامیه، فصلنامه مطالعات اسلامی ایرانی خانواده، ۴(۱)، ۱-۱۸.

استناد :

محمد علی حیدری

نشانی: گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران

ایمیل: ma1.heidari@yahoo.com

نویسنده

مسئول:

مقدمه

امروزه حریم خصوصی موضوعی پر اهمیت در زندگی بشر است که به صیانت از اطلاعات شخصی و خصوصیت‌های فردی اشاره دارد (Ansari, 2018). می‌توان اذعان داشت حریم خصوصی به مجموعه‌ی حقوق و آزادی‌هایی اطلاق می‌شود که به افراد اجازه می‌دهد تا ابعاد مختلف زندگی شخصی خود مانند حریم اطلاعاتی، ارتباطی، مکانی، شغلی، خانوادگی، جسمانی، روان‌شناختی و مجازی را تحت کنترل خویش داشته باشند (Naqibi & Shahriari, 2022). مفهوم حریم خصوصی برای اولین بار در دهه‌ی ۱۸۹۰ در مقاله‌ای با عنوان "حقوق مصونیت و حریم خصوصی" توسط یکی از قضات دادگاه‌های ایالت متحده به کاربرده شد (Ansari, 2018). با گذشت زمان این مفهوم در زمینه‌های مختلف نقش گرفت و حتی در اسنادی مانند ماده‌ی ۲۰ اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر، ماده‌ی ۹ و ۱۷ میثاق حقوق مدنی و سیاسی و اعلامیه‌ی حقوق بشر اسلامی (قاهره) بیان شد (Raie, 2011).

ماهیت حریم خصوصی بر پایه‌ی احترام به حقوق انسانی، حفظ دستاوردهای فردگرایانه و تعادل بین نیازهای جامعه و حفظ حقوق شخص استوار است (Mujahed, 2022). حریم خصوصی بر اساس مفهوم کنترل تعریف شده و به این معنا که صرفاً فقدان اطلاعات درباره‌ی ما نزد دیگران بوده، نیست؛ بلکه حریم خصوصی عبارت است از کنترلی که ما بر اطلاعات مربوط به خودمان داریم (Shahriari, 2019). در برخی مطالعات، حریم خصوصی بر دو نوع آرمانی و واقعی تقسیم‌بندی می‌شود. نوع آرمانی هرآنچه هست که شخص می‌خواهد در مورد او رعایت شود و نوع واقعی آن است که در عرصه‌ی عمل برای او رعایت می‌شود. حال، اگر تناسبی بین این دو برقرار گردد، شرایط دلخواه او در حریم شخصی‌اش کسب می‌شود. در همین راستا، نظریه‌ی تعامل‌گرایی، حریم خصوصی آرمانی و واقعی را متکی به کنش و واکنش‌های اجتماعی افراد و گروه‌ها می‌داند. به این منظور که با وجود پذیرش نظم و فرهنگ جامعه از سوی آنان، در نهایت این کنشگران هستند که با عمل خود نظام معنایی جامعه را تشکیل می‌دهند (Mirkheshti, 2014).

مفهوم حریم خصوصی در بسیاری از بسترها از جمله دنیای دیجیتال، درون سازمان‌ها و حتی در سطح کلان‌تر در دولت‌ها حساسیت خاص خود را دارد (Mujahed, 2022). با این حال، از مهمترین دغدغه‌های افراد حفظ حریم خصوصی خود در جمع اعضای خانواده است (Mirkheshti, 2014).

خانواده به عنوان کوچکترین گروه تشکیل‌دهنده‌ی یک جامعه محسوب می‌شود و به دلیل روابط صمیمی و نزدیک میان اعضای آن، عاملی بسیار مستعد و تأثیرگذار در مرزهای حریم خصوصی افراد است (Pourabdullah & Jalilzadeh, 2013). از منظر برخی آیات قرآن کریم در اهمیت حریم خصوصی برداشت می‌شود که خانواده در داخل خود حریمی دارد که همه ملزم به پاسداشت آن هستند و بارزترین آن عدم ورود سرزده و عدم تعرض یا اشراف بر ایشان است (Khabaz, 2015).

حریم خصوصی در خانواده شامل محدوده‌ای از باورها، احساسات، رفتارها و ویژگی‌های هر عضو است که برای سایر اعضا به راحتی آشکار نیست و یا با وجود آشکار بودن آن، رضایت به افشای عمومی آن برای دیگری وجود ندارد (Naqibi & Shahriari, 2022). رعایت این حریم در بستر خانواده می‌تواند منجر به افزایش عملکرد کلی آن گردد. به عنوان مثال، با داشتن چنین آزادی عملی به هر فرد اجازه داده می‌شود تا هویت و شخصیتش را تشکیل داده، به رشد و تکامل

خود بپردازد و در پرتو آن مستقل شده و قادر به پذیرش تفاوت‌های فردی یکدیگر درون خانواده شود (Mirkheshti, 2014).

از طرفی، وجود حریم خصوصی در خانواده می‌تواند به داشتن روابط سالم و متعادل بین اعضا کمک کند. به رسمیت شناختن چنین قلمرویی نشان دهنده‌ی احترام به هر عضو خانواده است؛ چراکه هر فرد نیاز دارد که در تعامل با دیگران، فضای شخصی خود را حفظ کرده و احساس امنیت داشته باشد (Farhanchi et al, 2012). بنابراین، هر شخصی درون خانواده نسبت به حریم خصوصی خود حساس بوده و برای داشتن احساس استقلال ناشی از آن تلاش می‌کند تا جایی که در صورت مختل شدن، طبیعتاً از سوی او واکنشی بروز داده می‌شود (Naqibi & Shahriari, 2022).

موضوع حریم خصوصی از جانب دیدگاه‌های حقوق ایران و در سطح بین‌الملل مورد حمایت و پذیرش است (Hakimi et al, 2019). همچنین، در فرهنگ ایرانی که برگرفته از قرآن و سنت بر پایه‌ی آیات و احادیث بوده و مبانی حریم خصوصی تعریف شده است. به عنوان مثال، مهمترین تعبیر از حریم خصوصی در فقه با عنوان "الناس مسلطون علی اموالهم و انفسهم" (Mohagheghe Damad, 2005) بیان شده است.

به طور کلی، می‌توان مبانی متون اسلامی در مورد حریم خصوصی را به سه دسته تقسیم کرد که در ادامه شرح داده شده است:

- حفظ کرامت ذاتی انسان: به تعبیر آیات و روایات، انسان اشرف مخلوقات بوده و خداوند او را با کرامت و احترام آفریده است. به طوری که در جواب ملائکه برای خلقت انسان می‌فرماید: "من در زمین جانشین قرار دادم" (بقره، ۲۰). همچنین، خداوند می‌فرماید: "ما فرزند آدم را گرامی داشتیم و در دریا و خشکی سکونت دادیم و از چیزهای پاکیزه به ایشان روزی و بر بسیاری از مخلوقات کاملاً برتری دادیم" (اسراء، ۷۰)؛ و در آیه‌ی ۷۱ سوره ص خداوند می‌فرماید: "قسمتی از خلقت انسان از روح الهی است. بنابراین، لازم التکریم است". با این نگرش نسبت به انسان و چنین جایگاهی برای او، بهره‌مندی از حقوق ویژه مانند داشتن حریم، صیانت از شرف انسانی برای او ایجاب می‌شود. بر اساس قاعده‌ی فقهی عدم سلطه نیز همه‌ی انسان‌ها آزادانه آفریده شده و تحت سلطه‌ی دیگران نیستند و به جز خدا یا شخص مأمور از طرف او، کسی حق سلطه بر انسان دیگری را ندارد (Khomeini, 1999).
- احترام، آبرو و حیثیت انسان: طبق قاعده‌ی فقهی احترام، کلیه شئون انسان مانند مال، آبرو، جان و حقوق معنوی او در قلمرو احترام قرار می‌گیرد و کسی حق تعرض به آن را ندارد (Mousavi Bejnordi, 2018). آبرو و حیثیت انسان حریم خصوصی او تلقی می‌شود و آیات و روایات متعددی بر این موضوع تأکید دارند؛ از جمله می‌توان به آیه‌ی ۱۲ سوره‌ی حجرات اشاره کرد: "ای کسانی که ایمان آورده‌اید... در زندگی دیگران تجسس نکنید و بعضی دیگر را غیبت ننمایید"؛ و در آیه‌ی ۱۱ همان سوره خطاب به مردان و زنان می‌فرماید: "یکدیگر را مسخره نکنید و القاب بد به یکدیگر ندهید". در نامه‌ی ۶۹ نهج‌البلاغه امام علی (ع) نیز می‌فرمایند: "هیچ وقت به کاری که باعث بدنامی و لطمه زدن به آبرو و حیثیتی می‌شود، اقدام نکن".
- لزوم کتمان اسرار انسان: یکی از علاقه‌مندی‌های انسان حفظ پنهانی‌های خود است که این پنهانی‌ها حریم خصوصی او تلقی می‌شود. به عنوان مثال، خداوند در سوره‌ی نور آیه ۱۲ می‌فرماید: "کسانی که دوست دارند کارهای نامناسب را اشاعه دهند، دچار عذاب دردناک می‌شوند" و همچنین، در آیه‌ی ۲۷ می‌فرماید: "بدون اجازه وارد خانه‌ی دیگری نشوید"؛ و در آیه‌ی ۳۰ می‌فرماید: "مراقب نگاه خود باشید". در آیه‌ی ۲۴ سوره‌ی یوسف، حضرت یعقوب (ع)

می‌فرماید: "ای پسر جانم، حتی خواب‌های خود را بر برادرانت بازگو نکن." این جمله دلالت مستقیم بر این دارد که لازم است انسان رازهای خود را حفظ نماید. در روایتی از پیامبر (ص) آمده است که: "متعرض آبرو و راز هیچ‌کس نشو" (Qhazaie, 1991). همچنین، امام علی (ع) می‌فرماید: "راز تو در بند تو است و اگر فاشش کنی تو در بندش خواهی شد" (Tamimi Amadi, 2015). قاعده‌ی لاضرر برای حمایت از حریم خصوصی بسیار مورد استناد قرار گرفته شده است. این قاعده از حدیث "لاضرر و لا ضرار فی الاسلام" اتخاذ شده است که طبق آن هر گونه خسران مادی و معنوی به خود و دیگری ممنوع خواهد بود (Kashtgar, A. & Javar, 2020).

از آن جایی که توجه به دستورات فقهی و عمل به آنها امری مرسوم و مورد تأکید می‌باشد؛ با این حال، در زمینه‌ی حریم خصوصی با توجه به تحولات گسترده‌ی فرهنگی-اجتماعی و تأثیرات آن بر روابط خانوادگی، افراد در گیر چالش‌های بی‌شماری خواهند شد. به عنوان مثال، با پیدایش فناوری‌های جدید مانند تلفن‌های همراه و شبکه‌های اجتماعی، نگرانی-های جدی در حفظ حریم خصوصی در خانواده به وجود آمده است. برای نمونه، استفاده از دوربین‌های مداربسته در خانه‌ها، اشتراک‌گذاری اطلاعات شخصی و تصاویر خانوادگی در فضاهای مجازی می‌تواند به نقض حریم خصوصی منجر شود. علاوه بر این، بحث‌های مربوط به حق تصمیم‌گیری در مورد زندگی شخصی، مسائل مالی و شغلی، شرایط فیزیکی و سلامتی و غیره نقش بسزایی در حفظ حریم خصوصی والدین و فرزندان در برابر یکدیگر دارند (Naqibi & Shahriari, 2022). ضرورت‌های اجتماعی و مقتضیات عصر کنونی ایجاب می‌کند بیش از پیش به اهتمام در مسائل خانواده به عنوان پل ارتباطی بین فرد و جامعه پرداخت.

حال، با وجود این که فقه بر رعایت حریم خصوصی افراد تأکید زیادی کرده است، در بافت روابط خانوادگی، تبیین برخی احکام و دستورات عمل‌های فقه امامی وجود دارد که حریم خصوصی اعضای خانواده را نقض قرار می‌دهد و چنین حالتی ممکن است منجر به ایجاد چالش‌های مختلفی در زمینه‌ی حریم خصوصی برای افراد شود. در این مقاله به دنبال پاسخ‌گویی به این سؤال هستیم که در کدام جنبه‌های حریم خصوصی اعضای خانواده از منظر آموزه‌های فقه امامیه چالش وجود دارد و اگر چنین است آیا این محدود کردن متعارض با آزادی‌های انسانی است یا خیر. بنابراین، هدف اصلی پژوهش حاضر شناسایی و تحلیل مهمترین چالش‌های فقه امامی در حریم خصوصی است.

روش

این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی منابع فقهی پیرامون حریم خصوصی در خانواده انجام شده است. این روش معمولاً برای بررسی و تحلیل محتوای متون مختلف پیرامون یک موضوع اساسی استفاده می‌شود. در این روش، اسناد و متون مورد بررسی قرار می‌گیرند و اطلاعات کلیدی از آنها استخراج و صرفاً به صورت توصیف ارائه می‌شود. مراحل این روش به این صورت است که ابتدا، طرح پرسش اساسی پژوهش الزامی است که در مقدمه و بیان مسأله شرح داده شد. سپس، جستجوی توصیفی و تفسیری گسترده‌ای از پیشینه‌ی موضوع انجام می‌گیرد. همچنین، داده‌ای مرتبط به طور هدفمند استخراج می‌شوند. این داده‌ها بر اساس چهار اصل اصالت، اعتبار، نمایندگی و معنی ارزیابی می‌شوند. در نهایت، پردازش تحلیل داده‌ها و تمامی منابع برگزیده به صورت توصیفی صورت می‌گیرد (Aspers and Corte, 2019).

یافته‌ها

این پژوهش به بررسی و شناسایی مهمترین چالش‌های فقه در حریم خصوصی خانواده پرداخته است. مهمترین چالش‌ها به دست آمده در شش مضمون ریاست مرد بر خانواده، ولایت پدر بر فرزند، مسکن و اختیار سکونت، فرزندآوری و حاکمیت مرد بر آن، حق طلاق و ازدواج مجدد زوج و حضانت فرزند و ازدواج مجدد زوجه تقسیم‌بندی شده است که به طور کلی با طرح ۱۰ مقوله مفصل شرح داده می‌شود (جدول ۱).

جدول ۱: مهمترین چالش‌های فقه امامیه در حریم خصوصی خانواده

ریاست مرد بر خانواده
ولایت پدر بر فرزند
مسکن و اختیار سکونت
فرزندآوری و حاکمیت مرد بر آن
حق طلاق و ازدواج مجدد زوج
حضانت فرزند و ازدواج مجدد زوجه

چالش اول: ریاست مرد بر خانواده

از دیدگاه فقه امامیه، ریاست خانواده بر عهده‌ی مرد است و حتی در ماده‌ی ۱۱۰۵ قانون مدنی ایران نیز اذعان شده است که "در روابط زوجین ریاست خانواده از خصایص شوهر است" که این موضوع باعث ایجاد محدودیت‌هایی برای همسر و فرزندان می‌شود. از ویژگی‌های کلی ریاست مرد بر خانواده، انتظار اطاعت و پیروی است که در فقه امامیه اطاعت زن از شوهر به ویژه در زمینه‌ی خروج از منزل، پوشش، اشتغال، تمکین عام و نیز تأمین مالی امری لازم است. در همین زمینه، پورایمان و همکاران (۱۴۰۲) بر این باورند که نظر قانون‌گذاران نیز در تبعیت زن از شوهر دخالت شوهر در آزادی‌های فردی و اجتماعی او اعم از حضانت تا اشتغال و حضور در جامعه فاصله‌ی زیادی با استانداردهای موجود در نظام حقوقی خانواده دارد.

خداوند در آیه‌ی ۳۴ سوره‌ی نساء می‌فرماید: "الرجال قوامون علی النساء" که عمده‌ترین استفاده‌ی این آیه ریاست و اشراف هرچه بیشتر مرد بر خانواده است. شیخ طوسی (۱۳۸۸) در تفسیر آیه‌ی فوق بیان می‌کند که منظور از زن و مرد، جنس آنان مدنظر است؛ یعنی قیومیت مرد نه تنها شامل همسر می‌گردد بلکه فرزندان او را هم دربردارد و مردان نسبت به ادب کردن و تدبیر امور زنان مسئولیت دارند، زیرا خداوند مردان را از عقل و رأی برتری نسبت به زنان برخوردار کرده است. همچنین، طبرسی در مجمع‌البیان (۱۳۸۴) آورده است که خداوند در همین آیه برتری مردان بر زنان را بیان کرده است و اولویت مردان در انجام امور زنان مدنظر است؛ به این معنا که مردان در تدبیر و تأدیب بر زنان تسلط دارند.

از این دو نظریه برداشت می‌شود که مردان حاکمیت کلی و مطلق بر تمام زنان دارند؛ البته بعضی از فقها بر این باورند که ریاست و قوامیت مرد صرفاً بر همسر خود است. به عنوان مثال، جوادی آملی (۱۳۸۵) نظر بر این دارند که تسلط و قوامیت مرد بر همسر صرفاً از باب انفاق است که از زن تمتع کرده و زن حفظ ناموس می‌نماید و مرد مخارج و هزینه‌ها را پرداخت می‌نماید طباطبایی (۱۳۶۴) بیان می‌کند: "قوام به طوری نیست که با تسلط مرد بر زن، اراده و تسلط و تصرف زن بر خود و ملک خود سلب شود و یا زن را از استقلال و حفظ حقوق فردی و اجتماعی خود و دفاع از آن باز دارد؛ البته چون مرد هزینه‌های زن را پرداخت می‌کند، زن باید هر آنچه در مورد تمتع بوده را مطیع باشد". فضل الله (۱۳۸۸) نیز بر این

باور است که قیمومیت زن بر مرد صرفاً به واسطه‌ی رابطه‌ی زوجیت و همسری است و اسلام بر زن واجب نکرده که مطلق از شوهر خود به طوری که اراده و خواسته‌های او در زندگی شخصی و اجتماعی‌اش کاملاً از بین برود، اطاعت کند". از سوی دیگر، برخی از فقها قوامیت بر همسر را به صورت مطلق و عام در تمام امور می‌دانند. به عنوان مثال، مقدس اردبیلی (۱۳۷۸) بیان می‌کند: "مردان امور زنان را عهده‌دار هستند و بر آنان تسلط کامل دارند، مانند تسلط والی بر رعیت" و نیز نجفی (۱۳۹۷) اذعان دارد "اطاعت زن از مرد به طور مطلق واجب است". حرعاملی (۱۳۹۷) به روایتی بر این محتوا اشاره کرده است که برای همسر آزاد کردن برده، صدقه دادن، هبه و نذر باید با اجازه‌ی شوهر باشد.

- مقوله‌ی خروج از منزل

از دیدگاه فقها خروج از منزل بدون اذن شوهر ممنوع است (Abbasi & Ramezani, 2020)؛ و مشهور بوده که "خروج زن از منزل شوهر لازم است با اجازه و رضایت او باشد و شوهر می‌تواند او را منع کند. حتی اگر بیرون رفتن زن با کامجویی مرد منافاتی نداشته باشد" (Khomeini, 1999; Najafi, 2018). عده‌ای از فقها نیز چنین گفته‌اند که زن بدون اذن شوهر در مواردی که با نیازهای مرد منافات دارد، جایز نیست و بلکه احتیاط این است که به طور مطلق نمی‌تواند بدون اذن خارج شود، در غیر این صورت ناشزه محسوب می‌گردد (Tabatabaei Hakim, 1994). این حکم فقهی با قاعده‌ی "الناس مسلطون علی انفسهم" منافات دارد. زن به عنوان یک انسان بر خود اختیار دارد و محدود کردن این اختیار دخالت در حریم خصوصی او است. در عین حال، طبق آنچه که ذکر شد فقه و آموزه‌های دینی به حریم خصوصی انسان‌ها احترام می‌گذارد و بین این احترام گذاشتن و محدود کردن حریم خصوصی به این شیوه تناقض وجود دارد. به عنوان مثال، در روایتی از امام صادق (ع) نقل شده است: "پدر زنی که شوهرش به سفر رفته بود، بیمار می‌شود. زن از پیامبر (ص) اجازه خواسته که به عیادت پدرش برود. پیامبر فرمودند که در خانه بنشین و اطاعت شوهر کن و حتی وقتی پدر آن زن فوت شد و زن اجازه خواست، پیامبر فرمودند در خانه بنشین و اطاعت شوهر کن که خداوند تو و پدرت را آمرزیده است" (Hore Ameli, 2018). از این روایت اطاعت مطلق زن از شوهر برداشت می‌شود چون مرد در سفر است و طلب استمتاع نکرده است.

فقهای دیگر این مضمون را در آثار و نظرات خود نیز ارائه داده‌اند (Khomeini, 1999; Najafi, 2018). البته روایتی از امام صادق (ع) نقل شده که می‌فرمایند: "زن برای کارهای خیر و نیکی کردن به پدر و مادر و زکات و صلّه رحم اذن شوهر را نمی‌خواهد" (Hore Ameli, 2018).

این حجم از روایات و نظرات فقها در خصوص نیاز زن به اذن شوهر در خروج از منزل در هر شرایطی با بعضی از آموزه‌های دینی و فطری انسان در تناقض است از جمله این که دین توصیه به رفتار پسندیده، تعامل در خانواده، کردار نیک، صلّه‌ی رحم، حفظ حقوق و عدالت و احترام متقابل دارد و در آیه‌ی ۱۹ سوره‌ی نساء می‌فرماید: "و عاشروهن بالمعروف". مطهری (۱۳۸۷): "اگر بگویند زن در خانه زندانی و در منزل بر روی او بسته شود و به هیچ عنوان اجازه‌ی خروج به او داده نشود، با آزادی طبیعی و حیثیت انسانی و حقوق خدادادی زن منافات دارد؛ البته مصلحت‌اندیشی زوج برای حفظ سلامت روابط خانواده بسیار خوب است و گاهی ممانعت زوج برای مصلحت خانواده است". کاتوزیان (۱۴۰۲) اذعان دارد "مرد نمی‌تواند از فعالیت‌های زن جلوگیری کند و او را از حقوق خود منع نماید و ریاست مرد برای حفظ مصلحت خانواده اعمال می‌شود، نه سلطه‌ی خودسرانه‌ی مرد بر زن".

بنابر آنچه گذشت اذن مطلق مرد برای خروج زن از منزل با اشکالات و ابهامات مواجه است، زیرا اذن مطلق با اصول طبیعی و فطرت انسانی سازگار نیست و همچنین، با مبانی اخلاقی و دستورات پر بار اسلام مغایرت و منافات دارد؛ البته اگر موضوع مصلحت خانواده و ارتباط عاطفی به میان بیاید، می‌تواند با تدبیر مرد قابل جمع باشد.

- مقوله‌ی پوشش

در فقه و آموزه‌های دینی، پوشش به ویژه برای زنان مورد توجه واقع شده و برای آن حدودی مشخص گردیده است؛ مثل آیه‌ی ۳۱ سوره‌ی نور و نیز آیات ۵۳ و ۵۹ سوره‌ی احزاب که زنان را به پوشش سفارش کرده است. یکی از اقتضات ریاست مرد بر خانواده تعیین نوع پوشش همسر است و در این راستا، به‌طورجدی نظرش را اعمال می‌کند که باعث ایجاد تزاحم و محدود شدن حریم خصوصی زن می‌گردد. در خصوص حجاب و پوشش زن در روایات و نظرات فقها دستوری که به صراحت چارچوب معینی را برای همه بیان کرده باشد، کمتر دیده شده است. در عین حال، آیات و روایات متعددی سفارش به احترام همسر و سایر اعضای خانواده نموده است. از جمله همان آیه‌ی ۱۹ سوره نساء که توصیه کرده "با همسران خود به طور شایسته رفتار کنید و آنها را تحت فشار قرار ندهید". در آیات دیگر نیز کلمه‌ی معاشرت به نیکی رفتار کردن به آنها را گوشزد نموده است. این آیات، احترام و رابطه‌ی نیک و خوش‌رفتاری با همسران را به مردان یادآوری نموده است. از جمله اینکه پیامبر (ص) می‌فرماید: "هرکس همسری برای خود گرفت، پس باید او را گرمی بدارد". زن به عنوان یک انسان از حقوقی برخوردار است که اختصاص به خودش دارد و همانطور که گفته شده استک مردم به اموال خود تسلط دارند، زنان نیز می‌توانند هرگونه تصرفی را در آنچه که به آنها تعلق دارد، داشته باشند. در ادامه‌ی آن نیز اصطلاح "الناس مسلطون علی انفسهم" آمده؛ یعنی مردم بر جسم و جان خودشان نیز تسلط دارند و نمی‌توان یک انسان را از این اختیار محروم کرد. پس، اگر جسم یک فرد حریم خصوصی اوست، نمی‌شود به سادگی در حریم او وارد شد و نظر داد. شاید در عرف مسلمانان چنین تلقی گردد که مسئولیت حجاب همسر به عهده‌ی شوهر است و شاید مسئولیت آخرتی او نیز فقط برعهده‌ی شوهر باشد که تعدادی از نظرات فقها در رساله‌ی استفتائات جدید ۹ مرجع تقلید مورد بررسی قرار گرفته است (Rashedi, 2012).

به عنوان مثال، آیت الله سیستانی می‌فرماید: "مقصود از اینکه شوهر حق اجبار بر حجاب را ندارد این است که آنان بنابر احتیاط نمی‌توانند بدون اجازه‌ی حاکم از اعمال قوه و زور مانند حبس و یا کتک در امر حجاب استفاده کنند، اما استفاده از روش‌های مسالمت‌آمیز جایز است. حال، این سؤالات از ایشان پرسیده شده است که "آیا زنی که چادر نمی‌پوشد و قبل از عقد هم شرط کرده که نمی‌تواند چادر بر سر کند و از حد شرعی تخطی نماید، مردش اجازه دارد او را به چادر اجبار کند؟" و اما جواب ایشان: "چنین حقی برای او نیست ولی بهتر است زن مسلمان چادر بپوشد". همچنین، پرسیده شده است که "آیا مرد اجازه دارد که حجاب را به همسر خود تحمیل کند؟" و جواب ایشان: "مرد نمی‌تواند همسر خود را به رعایت کردن حجاب مجبور کند، ولی می‌تواند او را از بیرون رفتن منع کند. پس، مرد می‌تواند شرط کند که اگر حجاب کامل بپوشی، می‌توانی از خانه خارج شوی". همچنین، از آیت الله مکارم شیرازی پرسیده شده است که "آیا شوهر می‌تواند همسر خود را به حجاب اجبار کند؟" و اما جواب ایشان: "بهتر است با زبان خوش و توأم با ادب و احترام راهنمایی کند و فلسفه‌ی حجاب که برای حفظ شخصیت زنان و نه محدود کردن آنان وضع شده را برای او تبیین کند تا با میل و اختیار حجاب را رعایت کند".

این سؤال از محضر مراجع مطرح شده است که "اگر مردی همسر خود را به حجاب ملزم نکند، آیا فاسق محسوب می‌شود؟". از نظر آیت الله خامنه‌ای: "فی نفسه فاسق محسوب نمی‌شود"، آیت الله فاضل لنکرانی بیان کرده‌اند: "طبق

شرایط و مراحل امر به معروف و نهی از منکر کند"، آیت الله مکارم شیرازی نیز گفته‌اند: "واجب است امر به معروف و نهی از منکر در این زمینه نماید"، آیت الله سیستانی بر این باور بوده‌اند که: "صرف عدم الزام (به حجاب) موجب فسق نیست"، آیت الله بهجت نیز اذعان داشته‌اند: "اگر در حجاب نداشتن او شریک باشد، مثل اینکه به او اجازه‌ی خروج از منزل بدون حجاب را بدهد، بلکه فاسق است"، و آیت الله شبیری زنجانی تبیین کرده‌اند که: "وظیفه‌ی هر شخص است که اهل و عیال خود را از گناه باز دارد و بدون احراز عدم عذر یا احتمال صحت نمی‌توان کسی را فاسق دانست".

از مجموع مطالب فوق استفاده می‌شود که در خصوص حجاب همسر، شوهر اجازه‌ی اجبار و استفاده از قوه‌ی قهریه را ندارد و توصیه‌ها بیشتر در زمینه‌ی حفظ کانون خانواده است و البته بعضی از نظرات بر این است که اگر زن حجاب را رعایت نکند، شوهر می‌تواند از خروج او از منزل جلوگیری نماید که در قسمت خروج از منزل به طور مفصل ذکر شد.

- مقوله‌ی اشتغال

همانطور که در مباحث دیگر مطرح شد زن به عنوان یک هویت انسانی از اختیاراتی که مربوط به آزادی‌های شخصی و انسانی بوده، برخوردار است. نه تنها آموزه‌های انسان‌شناسی در این موضوع تأکید دارد، بلکه آموزه‌های دینی بر آن نیز صحه گذاشته‌اند. از جمله‌ی این موارد اشتغال زن است که خداوند در آیه‌ی ۱۰ سوره‌ی جمعه می‌فرماید: "وابتغوا من فضل الله". این آیه بدین معنا است که کسب روزی نماید و این فرمان بر هر دو زن و مرد وارد شده است نه این که فقط اختصاص به مرد داشته باشد. همچنین، خداوند در آیه‌ی ۱۵ سوره‌ی ملک می‌فرماید: "او کسی است که زمین را برای شما راهوار گردانید. بنابراین، در پهنای آن قدم بردارید و از روزی خدا بخورید که حیات، تنها به عهده‌ی اوست". از این آیه نیز برمی‌آید که خداوند به زن و مرد دستور کار کردن بر روی زمین و کسب روزی را داده است و تفاوتی بین دو جنس قائل نشده است. در سوره‌ی نوح آیه‌ی ۱۹ و ۲۰ خداوند می‌فرماید: "خداوند زمین را برای تان گستراند تا راه‌های وسیعی از آن را بگیرید و در آن گذر کنید؛ به این منظور که زمین مسطح و گسترده، محل تلاش، حرکت و کار برای درآمدزایی است. آیات متعدد دیگری نیز وجود دارد که خداوند فرموده از زمین و آنچه در آن است برای تأمین معاش خود استفاده کنید و کار کردن همراه با سعی را به همه‌ی انسان‌ها چه مرد و چه زن توصیه نموده است. همچنین، روایت شده است که "للرجال نصیبٌ مما اكتسبوا وللنساء نصیبٌ مما اكتسبن: آنچه مرد به دست می‌آورد از کار نصیب خودش می‌شود و آنچه زن از کار به دست می‌آورد، نصیب خودش است" (Hore Ameli, 2018).

همه‌ی موارد فوق دلالت بر کسب درآمد زن دارد که او می‌تواند کار کند و در نتیجه‌ی آن درآمدی برای خود داشته باشد، اما در فقه و قانون مواردی وجود دارد که با اشتغال زن خصوصاً بیرون از منزل در تعارض است؛ از جمله اینکه خمینی (۱۳۹۳) فرموده‌اند: "بیرون رفتن زن از خانه بدون اذن شوهرش باعث ناشزه شدن او می‌شود". همچنین، در استفتائات خود (۱۳۶۹) می‌فرماید: "اشتغال زن اگر موجب تزییع حقوق زناشویی نشود، مانعی ندارد ولی بیرون رفتن زن از خانه شوهر منوط به اجازه‌ی شوهر است". در این فتوا اشتغال زن خارج از منزل به اجازه‌ی شوهرش منوط شده است که این خود یک محدودیت اشتغال برای او است.

در ماده‌ی ۱۱۱۷ قانون مدنی اذعان شده است: "شوهر می‌تواند زن خود را از حرفه یا صنعتی که منافی مصالح خانوادگی یا حیثیات خود یا زن باشد، منع کند". مفهوم اصلی این است که زن می‌تواند خارج از خانه برای خود شغلی داشته باشد، اما به شرطی که با مصالح و حیثیات خانواده منافاتی نداشته باشد؛ اگرچه این ماده شرط دارد و برای او ایجاد محدودیت کرده، اما این محدودیت در راستای قوام خانواده است؛ البته اگر زن قبل از جاری شدن عقد شاغل بوده و مرد به

آن علم داشته باشد، او نمی‌تواند از ادامه‌ی اشتغالش جلوگیری کند و یا یکی از شروط حین عقد اشتغال زن باشد و توسط مرد پذیرفته گردد او نمی‌تواند دیگر مخالفت کند.

- مقوله‌ی تمکین عام

در زمینه‌ی تمکین عام کاتوزیان (۱۴۰۲) اذعان دارد: "قبول ریاست مرد بر زن فقط به این معنا نیست که زن تنها به ایفای وظایف زناشویی پردازد، بلکه زن باید فراتر از تمکین خاص، سرپرستی و مدیریت شوهر بر مسائل خانواده و امور فرزندان و حتی نظارت شوهر بر اعمال و معاشرت‌های خویش را بپذیرد؛ البته تا جایی که به شئون زندگی زناشوییشان و مسائل خانواده ربط داشته باشد". صفایی (۱۴۰۲) تمکین عام را به معنای اطاعت کامل، مطلق و بی‌چون و چرا نمی‌داند و مدیریت ریاست مرد بر خانواده می‌بایست حقوق و آزادی‌های مشروع و استقلال اعضای خانواده را رعایت نماید".

- مقوله‌ی تأمین مالی

در خصوص امور مالی و مالکیت زوجه همه‌ی فقها اعتقاد دارند که زن مستقل است و اختیار هرگونه تصرف در اموال خود را دارا است و تفاوتی هم ندارد که این دارایی‌ها مربوط به قبل از ازدواج یا بعد از آن بوده باشد. در این زمینه می‌توان ادعا نمود که از نظر فقها چالش قابل توجهی وجود ندارد و همه تقریباً بر سر موضوع تأمین مالی تواق نظر دارند که مرد هیچ تسلط و دخالتی بر اموال زن نخواهد داشت.

- چالش دوم: ولایت پدر بر فرزند

در آموزه‌های دینی، پدر بر فرزندان ولایت و سرپرستی دارد؛ به این معنا که تا قبل از سن رشد، تمام اختیارات فرزند با پدرش است. همچنین، پدر وظیفه‌ی تربیت و نظارت بر اعمال او را دارد و مطابق دستورات دینی پدر مؤظف است فرزند خود را به انجام مناسک دینی ترغیب و وادار نماید. در فقه تا جایی نقش پدر نسبت به فرزندان پر رنگ است که حتی بعضی از احکام که بین افراد دیگر غیرمجاز است، میان پدر و فرزند جایز خواهد بود مانند اینکه پدر می‌تواند از جیب فرزند پول بردارد. علاوه بر این، ربای بین پدر و فرزند را مجاز شمرده‌اند. در این مضمون، به چالش‌هایی از جمله تربیت و وادار کردن فرزند به انجام اعمال دینی به عنوان مهمترین مقوله اشاره می‌شود.

- مقوله‌ی تربیت و وادار کردن فرزند به انجام اعمال دینی

در رابطه با اینکه پدر مسئولیت دینی و مناسک خانواده و فرزندان را دارد، می‌توان به آیات و روایات ذیل استناد نمود. از جمله‌ی آن آیه‌ی ۱۳۲ سوره طه که می‌فرماید: "خانواده‌ی خود را به نماز فرمان ده و بر آن صبر و استقامت بورز". پیامبر (ص) می‌فرماید: "کودکان را وقتی به هفت سالگی رسیدند، به نماز وادارید" (Muhaddeth Nouri, 1990) و همچنین نقل از حرعاملی (۱۳۹۷)، امام صادق (ع): می‌فرماید: "کودکان را از سن شش یا هفت سالگی به نماز فرمان دهید. از امام علی (ع) نیز نقل شده است که فرزندان را از ۹ سالگی امر به نماز کنید". برخی روایات برای انجام تکالیف فرزندان خصوصاً نماز از سخت‌گیری بیشتری حکایت دارد؛ از جمله اینکه از امام صادق (ع) نقل شده است که "وقتی فرزند به ۷ سالگی رسید، وضو گرفتن را به او آموزش دهید و نیز فرمان به نماز دهید و او را الزام به نماز کنید".

برخی روایات نیز فرمان به انجام وظایف تا حد توان و ظرفیت فرزندان را سفارش نموده‌اند؛ مانند روایت امام رضا (ع) که از نماز نخواندن فرزند ۸ ساله‌ای تعجب می‌کنند و می‌فرماید: هرچه توان دارد بخواند و انجام دهد (Hore Ameli, 2018). گروهی از آیات و روایات دلالت بر این که خانواده و فرزندان‌تان را مراقبت کنید تا به انحراف منجر نشود، می‌پردازد. خداوند به طور صریح فرمان می‌دهد که والدین تلاش کنند فرزندان خود را به طور منطقی و با ملایمت به امور دینی آشنا نمایند و در آیه‌ی ۶ سوره‌ی تحریم می‌فرماید: "خود و خانواده‌ی خود را از آتش جهنم که هیزم آن انسان و

سنگ است، حفظ کنید". همچنین، امام علی (ع) در نامه‌ی ۳۱ نهج البلاغه به فرزند خود، امام حسن (ع) می‌فرماید: "قبل از اینکه قلبت قسی شود، به تربیت تو پرداختم"; البته، روایات متعددی وجود دارد که از باب امر به معروف و نهی از منکر به این موضوع وارد شده‌اند؛ یعنی وادار کردن فرزند به تکالیف دینی یک وظیفه‌ی شرعی است که در حیطة‌ی امر به معروف و نهی از منکر قرار می‌گیرد و حتی در برخی کتب روایی، بابتی تحت عنوان "استحباب امر صبیان بالصلاه لست سنین اوسع" وجود دارد.

بعضی از نظرات فقهی منبعث از روایات گفته‌اند: والدین ملزم و مؤظف هستند به اینکه فرزندان را وادار به تکالیف دینی کنند و به شکلی وجوب از آن دیده می‌شود. این الزام ساز و کار و شرایط خاص خود را می‌طلبند که خود یک چالش دیگری است (Koleini, 1991). در بین دستورات و روایات در خصوص تربیت فرزند، برخی اجبار و الزام را برای تعلیم و تکالیف دینی نمی‌پسندند؛ از جمله اینکه امام علی (ع) در کلمات قصار نهج البلاغه خطبه‌ی ۱۹۳ می‌فرماید: "اگر دل را به اجبار به کاری واداری، کور می‌گردد" و یا اینکه امام صادق (ع) از قول پیامبر (ص) می‌فرماید: "این دین استوار است بنابراین، با مهربانی در آن وارد شوید و عبادت خداوند را بر بندگان تحمیل نکنید، که در این حال مانند سوار در مانده‌ای هستید که نه سفری را پیموده است و نه مرکبی باقی مانده" (Koleini, 1991). همچنین، روایت شده است که "کل ایمان رفق و مدارا است" (Hore Ameli, 2018). علامه حلی (۱۳۶۸) می‌فرماید: "دین اسلام، دین آسانی است". خداوند نیز در سوره‌ی آل عمران آیه‌ی ۱۵۱ خطاب به پیامبر می‌فرماید: "از باب رحمت از طرف خداوند تو با آنها چنین نرم هستی و اگر تندخو و دل سخت داشتی از اطراف تو پراکنده می‌شدند".

آنچه که از متون فقهی و دینی به دست آمد، می‌توان برداشت کرد که در خصوص تربیت و وادار کردن فرزندان به انجام اعمال دینی دو دیدگاه وجود دارد که یکی چالش برانگیز و از آن دخالت در حریم خصوصی فرزندان مفهوم می‌شود و دیدگاه دیگر که دستور به منطقی بودن، مدارا کردن، با مهربانی دین را معرفی نمودن و نرم‌خویی در توصیه به تکالیف دینی را می‌دهد. پس، به نظر می‌رسد از دید فقها و متخصصان دینی امروزه دیدگاه دوم بسیار پرطرفدارتر است.

چالش سوم: مسکن و اختیار سکونت

در روابط اعضای خانواده یکی از موضوعات مهم و قابل توجه محل سکونت است. به لحاظ اینکه از نظر حقوق ایران و فقه امامیه تمکین زوجه از زوج الزامی است و یکی از ملزومات تمکین، سکونت مشترک زوجین است. این موضوع در قالب تبعیت زوجه از مرد در سکونت مورد بحث قرار خواهد گرفت.

- مقوله تبعیت زوجه از مرد در سکونت

در ماده‌ی ۱۱۱۴ قانون مدنی ایران آورده شده است که "زن باید در منزلی که شوهر تعیین می‌کند، سکنی گزیند؛ مگر آنکه اختیار تعیین منزل به زن داده شده باشد". در این ماده‌ی قانونی که برگرفته از فقه امامیه است، زوجه را ملزم به تبعیت از شوهر در مسکن نموده است؛ البته اگر شرطی در ابتدای ازدواج نموده و آن شرط در سند ازدواج ثبت شده باشد، زن می‌تواند اعمال نظر کند و در غیر این صورت خیر. روایات و نظرات فقها نیز قائل به این است که زن باید در مسکنی که شوهر تعیین می‌کند، مسکن گزیند که روایات متعدد در قسمت خروج زن از منزل در این خصوص آورده شد. امام خمینی (ره) در تحریرالوسیله خمینی (۱۳۹۳) می‌فرماید: "ظاهر آن است که تابعی که در اراده، استقلال ندارد، در معیشت وابسته است و در وطن پیرو متبوع است، پس وطن تابع همان وطن متبوع می‌باشد". در حقیقت، زوجه چون در معیشت وابسته به زوج است، پس در وطن نیز پیرو او است؛ اما بسیاری از فقها معتقدند زوجه در انتخاب وطن مستقل است

(Rashedi, 2012). شاید این موضوع با این که تعیین مسکن حق زوج است، متعارض باشد زیرا سکونت در وطن اتفاق می‌افتد.

چالش چهارم: فرزندآوری و حاکمیت مرد بر آن

در خصوص فرزندآوری این موضوع مطرح است که آیا آن حق است یا حکم و محل تضارب نظرات حقوقدانان و فقهای امامی قرار گرفته است؛ به این معنا که اگر حق باشد قابل اسقاط و نیز قابل تعهد بر اسقاط است و اگر حکم باشد، قابلیت اسقاط ندارد.

- مقوله‌ی تعارض نظر مرد و زن در فرزندآوری

گروهی از فقها مانند کاتوزیان (۱۴۰۳) و فاضل لنکرانی (۱۳۸۷) به حکم بودن موضوع فرزندآوری قائل هستند. با این استدلال که فرزندآوری یک امر اعتباری نیست، بلکه موضوعی است که به جسم و کالبد مرتب است و به صرف انشا قابل اسقاط نیست و زمانی که قابل اسقاط نباشد، پس حکم تلقی می‌شود. آثار حکم یعنی امری بودن بر آن نیز بار می‌شود. از طرفی دیگر، برخی فقها از اصطلاح حق استیلا استفاده کرده‌اند که در اینجا حق به معنی عام است و همان حکم را اراده کرده‌اند.

عده‌ای نیز فرزندآوری را یک حق می‌دانند با این استدلال که امکان سلب آن وجود دارد و حتی می‌توان تعهد علیه آن انجام داد؛ یعنی زوج یا زوجه می‌توانند به صورت جزئی تعهد به عدم فرزندآوری (Mohagheghe Damad, 2005). به نظر می‌رسد با عنایت به ماده‌ی ۹۵۸ و ۹۵۹ قانون مدنی، فرزندآوری یک حق باشد که این حق قابلیت توافق و جزئی شدن را دارد.

در این که فرزندآوری از مقتضیات ذات نکاح است یا خیر اختلاف نظر وجود دارد که از نظر اکثر، اعتماد بر این است که جزو ذات نکاح نیست و می‌توان شرط بر نفی آن کرد (Mohagheghe Damad, 2005)؛ حتی مطابق نظر برخی از فقها جلوگیری از بارداری از سوی زوج جایز است؛ همچنین، زن می‌تواند از بارداری خود جلوگیری نماید (Khomeini, 1999). از سوی دیگر، میرزای قمی (۱۳۸۴) بیان کرده است که جلوگیری از بارداری توسط زن جایز نیست و مرد می‌تواند بدون اجازه و رضایت زن از بارداری جلوگیری نماید. برخی دیگر از فقها بارداری و جلوگیری بدون اجازه و رضایت طرف مقابلشان را جایز نمی‌دانند (Nouri Hamdani, 2013). عده‌ی دیگر از فقها مانند میرزای قمی (۱۳۸۴) بر این باورند که حق اینکه زوجین بتوانند شرط به اسقاط کلی فرزندآوری کنند، جایز نیست. با این استدلال که یک امر حلالی را نمی‌توان بر خود حرام کرد.

این موضوع، یعنی عدم اسقاط کلی فرزندآوری به ماده‌ی ۹۵۹ قانون مدنی نیز استناد شده است که هیچ‌کس نمی‌تواند به طور کلی حق تمتع و یا حق اجرای تمام یا قسمتی از حقوق مدنی را از خود سلب کند.

چالش پنجم: حق طلاق و ازدواج مجدد زوج

در ماده‌ی ۱۱۱۹ قانون مدنی آورده شده است که "طرفین عقد ازدواج می‌توانند هر شرطی که مخالف مقتضای عقد نباشد، در ضمن عقد ازدواج یا عقد لازم دیگر بنمایند. مثل اینکه شرط شود هرگاه شوهر زن دیگر بگیرد، زن وکیل و وکیل در توکیل باشد که پس از صدور حکم نهایی خود را مطلقه نماید". این مضمون در قانون حمایت خانواده نیز بیان شده است. منتسب به همین قوانین، در سند ازدواج زوجین این شرط آورده شده که اگرزوج بدون اجازه‌ی زوجه اقدام به ازدواج مجدد نماید، زوجه از طرف ایشان وکیل است که خود را مطلقه نماید و البته به نظر می‌رسد این موضوع وجه شرعی ندارد و به لحاظ نظامات عمومی در حقوق ایران قرار گرفته است. از جهت چالش این بخش باید بیان شود که قوانین مدنی ایران

برخاسته از فقه امامیه است و برای نهایی شدن آن از نظر فقهای شورای نگهبان گذشته و در حقیقت، این موضوع یک نظر فقهی است که برای مرد ایجاد مشکل می‌نماید و همان‌طور که در ابتدای توضیح این چالش گفته شد یک تناقض وجود دارد.

چالش ششم: حضانت فرزند و ازدواج مجدد زوج

در فقه شیعه، حضانت، نگهداری و نفقه‌ی فرزندان بر عهده‌ی زوج است، اما در حقوق ایران با توجه به رعایت مصلحت فرزندان قوانینی را در این خصوص تقنین نموده‌اند که به از دست دادن حق حضانت اشاره می‌شود. چالش اصلی اساس نظر فقهی و برون‌داد قانونی این موضوع در حقوق خانواده است.

- مقوله از دست دادن حق حضانت

زوجین تا زمانی که با هم زندگی می‌کنند، در خصوص نگهداری فرزندان به طور مشترک مساعی دارند؛ اما در صورتی که والدین از یکدیگر جدا زندگی کنند، مطابق ماده‌ی ۱۱۶۹ قانون مدنی، مادر برای حضانت و نگهداری کودکان تا هفت سالگی اولویت دارد و پس از آن با پدر است. در ماده‌ی ۱۱۷۰ نیز آورده شده است که "اگر مادر در مدتی که حضانت طفل با او است مبتلا به جنون شود یا به دیگری شوهر کند حق حضانت با پدر خواهد بود". از روایات ریاست مرد بر خانواده و نیز دو ماده‌ی مذکور برداشت می‌شود که حضانت و نگهداری کودکان به عهده‌ی پدر است و مادر به صورت خاص و استثنا مشمول حضانت می‌شود و این یکی از چالش‌هایی است که فقه و حقوق دارند که گاهی مادر صرفاً حق ملاقات هفتگی و یا ماهانه‌ی فرزند خود را دارد که با اصول مرحمت و مهربانی دینی ما سازگار نیست و چه بسا زوج به خاطر لجبازی که با توجه در اثر تنش‌های احتمالی پیدا می‌کند، مادر را از لذت همراهی فرزندش محروم می‌نماید.

بحث و نتیجه‌گیری

با بررسی گسترده‌ی متون فقهی در زمینه‌ی حریم خصوصی در بستر خانواده، دستورات و نظرات گاهی متفاوت و متناقضی استخراج شد. در برخی موارد، قلمرو شخصی زن به عنوان همسر و سایر اعضا به عنوان فرزندان از طرف مرد خانواده مضیع می‌گردد و یا حتی کامل محدود می‌شود که در پاره‌ای موارد فقه این محدود کردن‌ها را تأیید می‌نماید و در آرای دیگر، دید منعطفانه‌تری اتخاذ شده است. آنچه که مسلم است، آموزه‌های دینی ما بر عزت نفس، احترام اشخاص و اخلاق و احترام به حریم خصوصی افراد تأکید دارد که طبیعتاً آن محدود کردن‌ها و این دستورات انسانی و اخلاقی در تناقض و تقابل با یکدیگر قرار می‌گیرند. بنابراین، این تصور ایجاد می‌شود که فقه در موارد مذکور دارای چالش است یعنی مشکل یا سؤالی در ذهن افراد ایجاد می‌شود که فقه در این موارد با اصول دیگر همخوانی ندارد.

به طور کلی می‌توان نتیجه گرفت که با توجه به تغییرات اجتماعی، تکامل فناوری و تأثیر آنان در قوانین و رویه‌ها، و همچنین تناقضات برخی دستورات، فقه امامیه نیازمند تطبیق با این تغییرات است و باید تصمیم‌گیری‌های خود را با توجه به آنها تغییر دهد و برای عموم جامعه منسجم کند. از همین رو این پژوهش، توسعه‌ی فهم دقیق و کامل از این چالش‌ها، راهنمایی‌های لازم برای نقد و تصمیم‌گیری در زمینه‌ی حریم خصوصی خانواده در قوانین فقهی را فراهم کرد. بنابراین، با توجه به اهمیت این مسأله، توصیه می‌شود که متخصصان، فقها و پژوهشگران علاقه‌مند به حوزه‌ی فقه و حریم خصوصی خانواده به نتایج این پژوهش مراجعه کنند تا با مسائل مربوطه آشنا شوند و برای بهبود قانون‌گذاری در این حوزه تلاش نمایند.

محدودیت‌ها و پیشنهادات پژوهش

با وجود اینکه نتایج پژوهش حاضر موجب غنای پیشینه‌ی تحقیق مرتبط با حریم خصوصی خانواده می‌گردد اما از برخی محدودیت‌ها مستثنا نبود از جمله اینکه این پژوهش عمدتاً بر اساس قوانین و آموزه‌های فقه امامیه انجام شده است و ممکن است محدودیت‌هایی در تعمیم این یافته‌ها به سایر فرهنگ‌ها یا سیستم‌های حقوقی اسلامی داشته باشد. تفاوت‌های فرهنگی و اجتماعی در کشورهای مختلف ممکن است تأثیری بر اصول و رویکردهای مربوط به حریم خصوصی خانواده داشته باشد که در این تحقیق مورد بررسی قرار نگرفته است. همچنین، این تحقیق بیشتر بر مبنای تحلیل متون فقهی و نظری است و از لحاظ تجارب عملی یا پیمایش نظرات افراد در جامعه نسبت به چالش‌های مذکور ممکن است اطلاعات کافی نداشته باشد. بررسی‌های میدانی می‌توانست به غنای تحقیق و درک بهتر از تجارب واقعی افراد در مواجهه با این چالش‌ها کمک کند و در نهایت، این پژوهش از روش کیفی استفاده کرده و به تحلیل متون و نظرات متمرکز است. عدم وجود داده‌های کمی ممکن است از قابلیت تعمیم نتایج به شکلی جامع جلوگیری کند و قابلیت بررسی دقیق‌تر رویدادها و الگوهای رفتاری را محدود کند. این محدودیت‌ها می‌توانند به پژوهشگران آینده کمک کنند تا در پژوهش‌های خود بتوانند علاوه بر موضوعات مورد نظر، دیگر ابعاد و عناصر را نیز مد نظر داشته باشند و با بهره‌گیری از روش‌های مختلف، نتایج معنادارتری بدست آورند.

با توجه به اهمیت این مسأله، توصیه می‌شود که متخصصان، فقها و پژوهشگران علاقه‌مند به حوزه‌ی فقه و حریم خصوصی خانواده به نتایج این پژوهش مراجعه کنند تا با مسائل مربوطه آشنا شوند و برای بهبود قانون‌گذاری در این حوزه تلاش نمایند. برای اهتمام بیشتر به این موضوع موارد ذیل پیشنهاد می‌گردد:

پیشنهاد می‌شود مباحث مربوط به حریم خصوصی در خانواده و چالش‌های فقه در ارتباط با آنها در قالب برخی سرفصل‌های درسی مدارس تدوین گردد. همچنین، جهت افزایش آگاهی‌های عمومی با اطلاع‌رسانی در فضاهای مجازی و یا تهیه‌ی کتابچه در دسترس عموم قرار گیرد.

پیشنهاد می‌شود در آموزش‌های پیش از ازدواج و یا جلسات آموزش خانواده در مدارس و سازمان‌ها در خصوص عنوان مطرح شده گفتگو صورت گیرد.

مشاوران و روان‌شناسان و همچنین مشاوران حقوقی و مذهبی خانواده می‌توانند در جلسات مشاوره‌ی خود به تحلیل این‌گونه چالش‌ها پرداخته و در جهت رفع ابهامات و افزایش بینش افراد در این زمینه تلاش کنند.

پیشنهاد می‌شود متخصصان و کارشناسان فقهی و حقوقی در خصوص این چالش‌ها به تبادل نظر و پژوهش بیشتر پرداخته و از مراجع اصلی آن استفتا نموده، در این خصوص یک وحدت رویه در پاسخ به سؤالات و شبهات تدوین گردد. پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آتی از طریق روش مرور مقالات مروری در این زمینه به ارائه‌ی دستاوردهای جدید پژوهشی پیرامون این موضوع بپردازند.

تضاد منافع

هیچگونه تضاد منافی برای نویسندگان این مقاله وجود ندارد.

اخلاق پژوهش

از آنجایی که این مطالعه شامل افراد انسانی نمی‌شود، تأییدیه اخلاق لازم ندارد.

منابع مالی

مقاله‌ی حاضر برگرفته از رساله‌ی دکتری و بدون حمایت مالی انجام شده است.

References

- Allameh Heli, J. (1410 A.H.). *Al-Ahkam al-Ahkam ya Marifah al-Halal wa Haram*. Islamic Publications Office: Qom. (Arabic)
- Ansari, B. (2018). *Privacy Law*. Samt: Tehran. (Persian)
- Aspers, P. & Corte, U. (2019). "What is Qualitative in Qualitative Research". *Qualitative Sociology*, 42(2), 139-160. <https://doi.org/10.1007/s11133-019-9413-7>
- Farhanchi, A, et al. (2012). Population Control Policies and Respect For Family Privacy. *Ethics and Medical history of Iran*. Volume 5(8), 0-50. (Persian). <http://ijme.tums.ac.ir/article-1-75-fa.html>
- Fazel Lankarani, M. (2008). *Nahayeh al-Taqreer*. Jurisprudence Center of Imams of Athar: Qom. (Persian).
- Fazlullah, S .M. (2009). *Woman from another View*. International Publishing Company: Tehran. (Persian).
- Hakimi, N, Kariminia, M & Ansari Moghaddam, M. (2019). The realm of family privacy from the perspective of the Holy Quran and human rights. *New researches in the teachings of the Quran*, 5(3), 9-26. (Persian). <https://www.magiran.com/p2236404>.
- Hore Ameli, M. b. H. (2018). *The means of the Shiites to study the issues of Shari'a, research* (Vol. 14-15). Al-Al-Bayt Institute, peace be upon him: Qom. (Persian)
- Javadi Amoli, A. (2006). *A woman in the mirror of Jalal and Jamal* (Vol. 28). Asra: Qom. (Persian)
- Katouzian, N. (2024). *Family Civil Rights Course*. Ganje Danesh: Tehran. (Persian)
- Khabaz, Z. (2015). *Family protection in international documents and Islam*. Doctoral dissertation of Payam Noor University Theological Faculty. (Persian)
- Kashtgar, A. & Javar, H. (2020). Imami Jurisprudence Strategies in Guaranteeing Citizens' Right to Privacy. *Islamic Human Rights Studies Quarterly*, 10(1), 25-41. (Persian). <https://ensani.ir/file/download/article/1618050545-9714-18-2.pdf>
- Koleini, M. (1991). *Usul al-Kafi*. Dar al-Taqqin Lalmahabat: Beirut, Volume 5. (Persian).
- Khomeini, R. (1999). *Sahifeh Imam, Imam Khomeini*. (PBUH) Editing and Publishing Institute: Tehran, Volume 5. (Persian).
- Khomeini, R. (2014). *Tahrir al-Wasila*. Institute for editing and publishing the works of Imam Khomeini: Tehran, Volume 1-2. (Persian).
- Khomeini, R. (1990). *Esftataat*. Institute for Editing and Publishing the Works of Imam Khomeini (pbuh): Tehran, Volume 3. (Persian).
- Mirkheshti, F. (2014). Privacy Between Spouses: The Field of Interactions and Conflicts. *Journal of Cultural sociology*, 4(4), 165–184. (Persian). <https://www.sid.ir/paper/241223/fa>.
- Mirzaie Qomi, A. (1427 A.H.). *Takhsir al-Masal*. Book of Prophecy: Qom, Volume One. (Arabic).
- Moghaddase Ardabili, A. (1999). *Hadiqa al-Shia*. Ansariyan: Qom, Volume 1. (Persian).

- Mohagheghe Damad, S.M. (2005). *Jurisprudence Rules: Civil Department*. Islamic Sciences Publishing Center: Tehran. [\(Persian\)](#).
- Motahari, M. (2008). *Women's Rights System in Islam*. Sadra: Tehran. [\(Persian\)](#).
- Mousavi Bejnordi, S.M. (2018). *Rules of Jurisprudence*. Aruj Institute: Tehran, Volume 2. [\(Persian\)](#).
- Mujahed, A. (2022). An Adaptive Approach to Privacy. *Quarterly Journal of Comparative Law Research*, 4(13), 7-26. [\(Persian\)](#).
<https://doi.org/http://ensani.ir/fa/article/471978>
- Muhaddeth Nouri, H. (1990). *Mustardak al-Wasail*. Al-Al-Bayt, peace be upon him, Lahaya al-Tarath: Qom, volume 14. [\(Persian\)](#).
- Naqibi, S., Shahriari, M. (2022). Analyzing the Nature of the Family Institution in Iranian Jurisprudence and Law. *Family Studies*, 18(2), 209-228. [\(Persian\)](#).
<https://doi.org/10.52547/jfr.18.2.209>.
- Najafi, M. (2018). *Jawaharlal Kalam in the Explanation of Islamic Laws*. Dar Al-Hayya Al-Tarath Al-Arabi: Beirut, Volume 31. [\(Persian\)](#).
- Nouri Hamdani, H. (2013). *Tazali Al Masael*. Iran: Qom. [\(Persian\)](#).
- Pourabdullah, K. J., S. (2013). Resolving the Conflict between Couples' Privacy and Conjugal Rights Based on the Expediency of Family Consolidation. *Women's Strategic Studies*, 17(66), 7-45. [\(Persian\)](#). <https://sid.ir/paper/94035/fa>.
- Pouriman, Gh, Vallizadeh, S, Bashkoh, & M. (2024). Examining the non-financial rights of couples in the family law system of Iran and Canada. *Iranian Islamic Family studies*. 3(3), 89-103. [\(Persian\)](#).<https://doi.org/10.30495/IIFS.2024.1993672.1096>.
- Qhazaie, M. (1991). *Shahab Al-Akhbar*. Scientific and Cultural Publications: Tehran. [\(Persian\)](#).
- Rashedi, Latif. (2012), *The Treatise on the New Inquiry of Marjah Taqlid (9 Marjah)*. Payam Adalat: Tehran. [\(Persian\)](#).
- Raie, M. (2011). Privacy and Enjoining Good and Forbidding Evil. *Islamic government*, 2(56), 113-133. [\(Persian\)](#). <http://ensani.ir/file/download/article/20120419191248-8036-31.pdf>.
- Sheikh Tusi, M. (2009). *Al-Mabsut fi fiqh of al-Imamiyah*. Al-Muktaba al-Mortazawiyya: Tehran, Volume 3. [\(Persian\)](#).
- Shahriari, H. (2019). Review of Four Definitions of Privacy from the Perspective of Moral Philosophy in the West. *Theological Philosophical Researches*, 21(4), 103-128. [\(Persian\)](#). <https://doi.org/10.22091/jptr.2019.4639.2178>.
- Safaie, S.H. (2024). *Family Law Summary*. Measure: Tehran. [\(Persian\)](#).
- Tabatabaei Hakim, M. (1994). *Mustamsk al-Arwa al-Waghqi*. Dar al-Tafsir: Qom, Volume 2. [\(Persian\)](#).
- Tabatabai, S.M. (1985). *Tafsir al-Mizan*. Scientific and Cultural Foundation of Allameh Tabatabai: Qom, Volume 5. [\(Persian\)](#).
- Tabarsi, F. (2005). *Majma al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an*. Nasser Khosrow: Tehran, Volume 3. [\(Persian\)](#).
- Tamimi Amadi, A. (2015). *Gharr al-Hakm and Darr al-Kalam*. Dar al-Hadith Cultural Institute: Qom. [\(Persian\)](#).